

Om et middelalderligt knivskaft fra Ribe

Af Mogens Bencard

Da Den Antikvariske Samling i Ribe i 1958 fejrede sit 100 års jubilæum blev et middelalderligt knivskaft, forestillende en mand med en falk på hånden gjort til jubilæets – og samlingens bomærke. H. K. Kristensen blev begejstret for den fine lille figur, og da det for H. K. Kristensen altid har været naturligt at formidle sit engagement i vor egn og vort lands historie til andre, skrev han en avisartikel om knivskaftet. Ikke mindst af denne grund er det mig en glæde at kunne meddele resultatet af mine undersøgelser i anledning af H. K. Kristensens 80 års dag.

Knivskaftet, eller rettere kniven, blev fundet 1915 i Ribe, i jord, der var kørt bort fra en grundudgravning ved Hotel Dagmar på Torvet. Andre oplysninger om fundomstændighederne haves ikke, så vi må nøjes med at konstatere, at fundet er gjort et centralt sted i byen, på den gamle Adelgade tæt ved domkirken.

Selve knivsbladet af jern har ikke klaret sig så godt, og kun en forrustet stump er tilbage, men til gengæld er skaffet sluppet forbløffende godt fra opholdet i Ribes sure undergrund. Det er 7,5 cm langt, af elfenben og udskåret til en menneskefigur. En ung, smilende mand med pagehår, der krøller smukt over ørerne. Han står rank og fri, ser storøjet mod beskueren og bøjer hovedet let og elskværdigt imod ham. Han er iført en kjortel, der falder i skarpe folder fra skuldrene ned over fødderne. Kjortelen er glat og uden krave; ved halsåbningen sidder to knaphuller, og langs nederdelens sider er indsat lodrette, takkede prydbånd. Ærmerne er lange og folder i albueleddet, fordi armene er bøjet ind foran kroppen. Venstre hånd, der er behandsket, hviler på tværpinden af en tilspidset stok, der støttes af

Ribe 1.

højrehåndens lange fingre. På handsken sidder en fugl, hvis skarpe kløer og næb er omhyggeligt karakteriseret. Figuren er smukt og præcist udskåret, fuglen og en del af stokken står i fuldt relief. De mest fremtrædende partier er endnu blankslidte af brugen. Forneden sidder et 1 cm bredt sølv-

beslag, hvorpå der mellem to riflede kantbånd er indgraveret rektangulære felter med bladornamenter.

Med andre ord, et eksklusivt arbejde, udført i eksklusive materialer. Et lille stykke kleinkunst, som ganske vist har sine kunstneriske svagheder, men som har kunnet give både den, der har lavet knivskaftet, og den, der har ejet kniven, god grund til stolthed og glæde.

Vi kan ikke afgøre, om kniven har tilhørt en kvinde eller en mand. Knive var i middelalderen hvermandseje, en nødvendighed bl.a. fordi man ikke som i dag, når man satte sig til bords, fandt kniv, gaffel og ske lagt frem. Gaffel eksisterede slet ikke, det er en opfindelse fra forholdsvis ny tid. Man brugte fingrene – og medbragte selv sin ske og kniv. Dette uanset om man boede i hytte, tilhørte Ribes bedste borgerskab eller spiste ved kongens taffel.

På grund af det sted, hvor kniven er fundet, kan man have mistanke om, at kniven har tilhørt et medlem af Ribes rige borgerskab, som nok kunne tillade sig at have sådanne ting, men sikker kan man naturligvis ikke være.

Fundomstændighederne giver heller intet grundlag for en nærmere datering af kniven, så på det punkt må knivskaftet komme os til hjælp. Mandens dragt, den lange kjortel, er et velkendt modefænomen i middelalderen. Den stammer oprindeligt fra lande, hvor den lange dragts isolation af kroppen er den bedste beskyttelse mod stærk hede. Fra Østerland, ikke mindst fra det byzantinske hof, bragte korsfarerne den med tilbage til Vesteuropa, hvor den til at begynde med blev genstand for dyb foragt og hån blandt alle rigtige mænd. Den ansås for kvindagtig og derfor et tegn på blødsødenhed – og den kan jo under ingen forhold siges at være praktisk i et koldere klima. Men modebranchen har jo aldrig beskæftiget sig med, hvad der var praktisk. Den har til alle tider været mere optaget af at give udtryk for en livsattitude hos de mennesker, der havde tid, råd og trang til noget sådant. Den lange kjortel slog igen-

nem ved de europæiske hoffer i første halvdel af 1200-årene, og holdt sig til midten af 1300-årene, hvor benene igen begynder at blive synlige.¹

Det er med andre ord en lille hofmand fra højmiddelalderen, vi har for os. Til og med er han beskæftiget med den mest fyrstelige af alle jagtformer, falkejagten. Der kan nemlig ikke være tvivl om, at rovfuglen, som sidder på mandens behandskede hånd, er en falk.

En mere eksklusiv jagt end falkejagten findes næppe. Den blev kun drevet for sportens skyld, og den krævede et specielt terræn. Jagten foregik oftest til hest. Når man havde fået øje på et passende bytte – det kunne være løbende, men helst flyvende – slap man falken løs, og herefter gjaldt det dels om at følge fuglens flugt, dels om at undgå, at hesten løb ind i uforudsete forhindringer. Spændende har det været, men også farligt. Karl den Dristiges datter, Marie af Burgund, der var gift med den senere kejser Maximilian I, styrtede under en falkejagt med sin hest, hvilket blev årsag til hendes død.

Det var også en kostbar form for jagt. Falkene var svære at skaffe. De bedste var de hvide jagtfalke, som levede i nordlige egne, og især Island var gennem århundreder leverandør af disse stolte fugle. De lod sig ikke opdrætte i fangenskab, så der måtte hele tiden skaffes nye. 1213 skrev Johan af England til Valdemar (II) af Danmark angående køb af falke i Danmark. Træningen af falkene var vanskelig og krævede specialuddannede folk, pasningen ligeledes. Yderligere var en enkelt falk ikke tilstrækkelig, hvis man ønskede sig en dags fornøjelse af jagten, idet falken blev så let udmattet, at den kun kunne holde til at jage et enkelt stykke vildt. Udover alt det andet krævedes således også, at man etablerede et egentligt falkoneri med særligt uddannede falkonerer.

Historikerne synes at være enige om, at denne form for falkejagt ikke har været dyrket i Skandinavien i middel-

alderen, men at Nordens konger har nøjedes med at eksportere de eftertragtede falke til fyrsterne i det øvrige Europa. Og selv dér syntes der at have været en tilbøjelighed til at betragte denne forlystelse som et kejserligt og kongeligt privilegium.²

Skal man sammenfatte ovenstående, kan man sige, at vor mand fra Ribe gør indtryk af at repræsentere selve essensen af en adelsmand, således som højmiddelalderen opfattede ham. Elskværdigheden er der, og det »høviske«, unggotiske smil, minnesangernes og troubadourernes drømmende dyrkelse af den ideale kvinde, som går så vidt, at man i hvert fald i klædedragten forsøger at identificere sig med hende. Hertil endelig den »ideale«, fyrstelige jagtform, hvor selve jagten er vigtigere end det faktiske udbytte.

Der er næppe grund til at tro, at kniven er lavet i Danmark. Alene det materiale, hvoraf skaftet er skåret, gør dette usandsynligt. Kunsthistorikere, som har behandlet middelalderlige elfenbensskulpturer, skriver om emnet, at kunsten at skære i elfenben i middelalderen havde sin egentlige blomstringstid fra midten af 1200-årene til ind i 1400-årene, dog med en tydelig afmatning allerede fra o. 1350. Centret for denne industri var at søge i Paris, hvis indflydelse var så stærk, at det ikke har været muligt at spore andre værksteders egenart.³ End ikke de værksteder, som i løbet af perioden var opstået i bl.a. tyske, engelske og flanderske byer, synes at have været i stand til at løsrive sig fra Paris' dominerende indflydelse.⁴

Spekulationer over Ribe-figurens oprindelse er på dette grundlag indlysende frugtesløse.

1956 dukkede endnu et knivskaft af denne type op i Ribe. Det skete ved en udgravning, som Nationalmuseet gennemførte på en grund beliggende mellem Grønnegade og Præstegade, altså igen i den middelalderlige bykerne, omend

Ribe 1.

Ribe 1.

Ribe 2.

Ribe 2.

ikke på et så centralt sted. Skaftet er ikke fundet under omstændigheder, der gør en arkæologisk datering mulig.

Hverken knivsbladet eller beslaget er bevaret i dette tilfælde, og hovedet er brækket af, men i øvrigt er motivet det samme. Han har falken med sig og er iført den samme lange kjortel. I dette tilfælde sidder falken dog på højrehånden, mens den med bøjet hoved lader sig fodre af venstre hånd.

Kunstnerisk set er denne falkejæger dog for en fattig slægtning at regne. Den er udskåret i en del af en rørknogle, hvis krumning har medført, at figuren er hul i ryggen. Materialets begrænsning betyder yderligere, at fuglen, hænder og arme er skåret i fladt relief og stærkt stiliserede.

Tilstedeværelsen af to så forskellige knivskafter med samme motiv gjorde det fristende at søge efter paralleller til dem andre steder. Resultatet af denne eftersøgning kan ses i nedenstående katalog, som – det må understreges straks – ikke vil gøre forsøg på at kaldes udtømmende. De optræder spredt og sparsomt i litteratur, hvor de ikke engang er det centrale emne. Den øvrige indsamling er foregået dels ved tilfældige museumsbesøg, dels ved tilfældige kontakter med hjælpsomme kolleger. Det er en »metode«, som ikke kan kaldes ideel, men som somme tider er nødvendig, hvis et stof af denne art skal nyttiggøres for andre.

Katalog:

DANMARK

1. Ribe, Torvet/Overdammen.

Figuren barhovedet. Pagehår. Lang kjortel uden bælte, lange ærmer, lodret, takket prydbort. Venstre hånd, som holder falcken, behandsket. Højre hånd støtter med tre fingre den stav, hvorpå falcken kan anbringes under jagten. Forneden sølvbeslag med indgraverede ornamenter. Knivsbladet af jern er indsat i skaftet med skafttunge. Af bladet er 2,6 cm bevaret, det har haft lige ryg og 3-sidet tværsnit. Materiale: Elfenben. Længde: 7,5 cm (heraf beslag 1. cm). Fundomstændigheder: Løsfund, 1915-16, fra grundudgravning under Hotel Dagmar.

Museum: Den Antikvariske Samling i Ribe, inv. nr. 5836.

Roskilde 3. Roskilde 3. Herlufsholm 4. Herlufsholm 4.

2. Ribe, Grønnegade/Præstegade.

Hovedet afbrækket og mangler. Lang kjortel uden bælte, lange ærmer(?) og takket prydbort. Højre hånd holder falcken, som fodres med venstre. Fladt relief. Forneden vandret rille til beslag, som mangler, samt hul til skafttunge.

Materiale: Ben. St. længde: 8,2 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund, 1956, fra udgravning på stedet.

Museum: Den Antikvariske Samling i Ribe, inv. nr.

R. 25000.

3. Roskilde, Gottorpsvænge.

Dobbeltfigur, mand og kvinde. Hans hovede kronet. Pagehår. Iført under- og overkjortel (»surcot«). Førstnævnte er

længst og har lange ærmer. »Surcot'en« er lidt kortere og ærmeløs. Intet bælte, men takket prydbort. Venstre arm om livet på sidefiguren. Venstre hånd holder falke, som fodres af højre. (Denne beskrivelse passer, hvis man ser skaftet forfra, ser man bagfra, er det sidefigurens venstre hånd, som holder falke, mens begge figurers »indvendige« arme mangler). Sidefigurens hovede er afbrækket og mangler. Kjortlens store længde viser, at det drejer sig om en kvinde. Prydbort mangler i dette tilfælde. Forneden rille og glat parti til beslag samt hul til skafttunge.

Materiale: Elfenben(?). Længde: 8,6 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund, 1875, ved grundudgravning.

Museum: 2. afd., Nationalmuseum, inv. nr. D 998.

4. *Herlufsholm.*

På hovedet flad baret (eller blomsterkrone?). Pagehår. Lang kjortel uden bælte. Lange ærmer(?) og takket prydbort. Højre hånd holder falke, som fodres af venstre. Fladt relief. Forneden rille og glat parti til beslag samt hul til skafttunge.

Materiale: Ben. Længde: 8,2 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund, indsendt 1950.

Museum: 2. afd., Nationalmuseum, inv. nr. D 13662.

5. *Ringkloster (benediktiner-nonner), Skanderborg a.*

Figuren barhovedet. Pagehår. Lang kjortel uden bælte. Lange ærmer(?). Højre hånd (behandsket?) holder falke, som fodres af venstre. Forneden rest af metalbeslag samt hul til skafttunge.

Materiale: Ben. Længde: 4,7 cm.

Fundomstændigheder: Fundet 1972 under udgravning, gennemført af lærerstolen i middelalderarkæologi ved Århus universitet. Klostret er grundlagt o. 1200. Skaftet er fundet i et lag, der er forsejlet af et brandlag fra o. 1430.

Ringkloster 5.

Ringkloster 5.

Oslo 6.

Museum: Lærerstolen i middelalderarkæologi ved Århus universitet, fundnr. M 1-AP.

Litteratur: Skalk, 1972, 6, s. 18ff, afb. s. 25.

NORGE

6. Oslo, Gamlebyen.

Stærkt slidt eksemplar. Nederste del mangler. Figuren barhovedet. Pagehår. Lang kjortel uden bælte. Lange ærmer. Venstre hånd (behandsket?) holder falken, som delvis er skåret i fuldt relief, men hovedet er afslidt. Forneden hul til skafttunge.

Materiale: Hvalrostand. St. længde: 5,2 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund, 1925, ved grundudgravning.

Museum: Universitetets Oldsakssamling, inv. nr. C 23825.

Litteratur: Kunstindustrimuseet i Oslo: Katalog for udstillingen »Norrøn Beinskurd«, 1930, s. 41, nr. 70 (her dateret til »1300-årene?«). Sigurd Grieg: Middelalderiske Byfund i Bergen og Oslo, 1933, s. 245, fig. 214.

SVERIGE

7. *Kalmar, Skansen.*

Slidt eksemplar. Hovedet mangler (slidspor viser, at kniven har været brugt herefter). Lang kjortel uden bælte, kortere »surcot«. Lange ærmer, takket prydbort. Højre hånd holder falken, som fodres af venstre. Forneden rille og glat parti til beslag samt hul til skafttunge.

Museum: Statens Historiska Museum, inv. nr. 1304: 1834: 17. (Dateret »til 1300-årene« af første antikvarie Monica Rydbeck ifl. brev af 24. marts 1969).

8. *Kalmar.*

Om hovedet blomsterkrans. Pagehår. Lang kjortel uden bælte. Kortere »surcot«. Lange ærmer. Venstre hånd holder falken. Forneden rille og glat parti til beslag samt hul til skafttunge.

Materiale: Ben. Længde: 10 cm.

Museum: Statens Historiska Museum, inv. nr. 1304: 1834: 64. (Dateret af Monica Rydbeck, som ovenfor, til »1200-talets slut eller 1300-talets början«).

9. *Skåne?*

På hovedet flad baret med nedhængende tøjstykke på højre side. Pagehår. Lang kjortel uden bælte. Lange ærmer og takket prydbort. Højre hånd holder falken, som fodres af venstre. Forneden hul til skafttunge.

*Kalmar 7.**Kalmar 8.**Kalmar 8.**Skåne? 9.*

Museum: Statens Historiska Museum, inv. nr. 2918: 5: 5.
(Dateret af Monica Rydbeck, som ovenfor, til »1300-talets slut eller 1400-talet«).

10. Lund, Lilla Fiskaregatan 8.

Størstedelen af hovedet er afbrækket og mangler. Pagehår. Lang kjortel uden bælte. Takket prydbort. Arme og hænder helt stiliserede til parallelle furer. Falken mangler. For-
neden rille og glat parti til beslag samt hul til skafttunge.
Materiale: Ben. St. længde: 8,6 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund ved grundudgravning.

Museum: Kulturen, inv. nr. KM 16828.

11. Lund.

Figuren barhovedet. Pagehår med bølger til siderne. Lang

kjortel uden bælte. Lange ærmer(?) og takket prydbort. Højre hånd holder falke, som fodres af venstre. Forneden to riller og parti med skrånsnit til beslag samt hul til skafttunge.

Materiale: Ben. Længde: 8,9 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund, 1890'erne, ved kloakgravning.

Museum: Kulturen, inv. nr. KM 5157.

Litteratur: R. Blomqvist: Medeltida svärd, dolkar och slidor funna i Lund. Kulturen, En årsbok, 1937, s. 150f, fig. 17.

12. Lund.

Figuren barhovedet. Pagehår med store bukler ved siderne. Lang kjortel med lange ærmer. Om livet et bælte, hvis lange ende med huller hænger ned foran. En snip af kjortlen er stukket op under bæltet. Falken, som er udskåret i fuldt relief og har bortvendt hovede, sidder på venstre hånd. Højre hånd holder en handske eller hue. Forneden rille og glat parti til beslag samt hul til skafttunge.

Materiale: Elfenben. Længde: 8,1 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund ved grundudgravning.

Museum: Lunds Universitets Historiska Museum, inv. nr. 12790.

Litteratur: Monica Rydbeck: Medeltida elfenbensskulpturer i Lunds universitets historiska museum. Meddelanden fr. Lunds univ. hist. mus. 1930, s. 97f. pl. V. Her med forbehold henført til »en fransk provinsverkstad, men utslutet är det ej heller, att det är engelskt arbete efter fransk förebild«. ⁵

ENGLAND

13. Oxford, Shire Ditch.

Om hovedet pandebånd (eller stiliseret blomsterkrans?).

Lund 10.

Lund 11.

Lund 11.

Lund 12.

Langt hår. Lang kjortel uden bælte, lange ærmer. Falken på venstre hånd. Forneden rille og glat parti til beslag samt hul til skafttunge.

Materiale: Elfenben. Længde: 8,4 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund fra byens grav.

Museum: Ashmolean Museum, Oxford, inv. nr. 1886, 13a.

BELGIEN

14. Liege?

Figuren barhovedet. Pagehår. Lang kjortel uden bælte, lange ærmer(?). Højre hånd holder falken, som fodres af

venstre. Forneden rille og glat parti til beslag samt hul til skafttunge.

Materiale: Ben. Længde: 8,7 cm.

Fundomstændigheder: Erhvervet fra privatsamling.

Museum: Musee Curtius, Liege, inv. nr. I/7476.

15. Lille.

»Skaft. Ung mand. Hovedet bekranset med en blomsterkrone, smilende, den unge mand stående, rank, klædt i en lang kjortel, han holder på venstre hånd en falk, som han med højre hånd giver føde; til hver side en takket prydbort («rangée de billettes»). Nedre del er skadet, materialet (elfenben) er blevet mørkere som følge af opholdet i jorden. Slutningen af 13. årh.

H. 9,2 cm.

Fundet i Lille i alluviale lag fra (floden) Deule, ved voldstedet, hvor slottet Bergneau stod.

Lille, Samling E. Théodore.«

Litteratur: Citeret efter Raymond Koechlin: Les Ivoires Gothiques Français, I-II, Paris, 1924, kat. nr. 1119bis.

16. Arras.

»Skaft. En ung mand, stående, klædt i en lang »surcot«, som når til anklerne, hætte på ryggen, hovedet bart, han holder på højre arm en falk, som stikker næbbet i føden; den venstre arm er bøjet. Højre fod er skadet ligesom platformen, som holdt figuren fast på prenen («le gravoire»). Elfenbenet forvitret af fugt, men den bevarede silhuet meget elegant.

Beg. 14. årh.

H. 9 cm.

Fundet i Arras' volde.

Lille, Musée d'Archéologie.«

Litteratur: Citat som foreg., kat. nr. 1120.

Oxford 13.

Liege? 14.

Friesland? 17.

HOLLAND

17. *Friesland?*

Figuren barhovedet. Pagehår. Hovedet noget forvitret. Lang kjortel uden bælte, lange ærmer og takket prydbort. På højre (behandskede?) hånd falcken, som fodres af venstre. Forneden indsnævret parti til beslag og hul til skaft-tunge.

Materiale: Elfenben. Længde: 7,8 cm.

Fundomstændigheder: Ukendte.

Museum: Fries Museum, Leeuwarden, inv. nr. FM 1656.

18. *Nijklooster, ved Scharnegoutum, municip.*

Wymbritseradeel, Friesland.

Hovedet kronet(?). Pagehår. Lang kjortel uden bælte.

Lange ærmer og takket prydbort. Venstre hånd holder fal-
ken, som fodres af højre. Forneden glat parti til beslag samt
hul til skafttungen.

Materiale: Elfenben. Længde: 7,9 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund, 1922, fra ovennævnte
»terp«, hvorpå har ligget et cisterciensisk nonnekloster fra
1231 til 1572.

Museum: Fries Museum, Leeuwarden, inv. nr. FM 2773.⁶

FRANKRIG

19. Paris?

»Frisérpren (»gravoir«). Galant samtale. De elskende sid-
dende, han med hætte på hovedet, i lang klædning, en falk
på hånden; hun med en hund på venstre arm, noget skæv
bagtil, og højre hånd hævet i samtalens ildfuldhed (»dans
le feu de l'entretien«). Bag dem et træ (skadet). Groft, men
udtryksfuldt arbejde. Platformen profileret, dekoreret med
hjørneknopper som på kapitæler. Stilken lige.

1. halvdel af 14. årh.

H. (figurerne) 4,5 cm.

Litteratur: Séré et Lacroix, *Moyen Age et Renaissance*, Al-
bum, t. II Objets Divers, pl. V; Viollet-le-Duc, *Dict. du mo-
bilier*, t. IV, p. 174. Phot. Giroudon, no. 4278.

Paris. Musée de Cluny, cat. du Sommar, no. 1068.«

Litteratur: Citat som 15, kat. nr. 1131.

TYSKLAND

20. Hamburg.

Hovedet kronet(?), håret langt og bølget. Lang kjortel uden
bælte. Lodret, takket prydbort samt en art »forklæde« med
vandrette borter. På venstre arm sidder falke, mens begge
hænder holder føden. Forneden glat parti til beslag og hul
til skafttunge.

Nijeklooster 18. Nijeklooster 18. Hamburg 20. Szczecin 21.

Materiale: Ben/horn? Længde: 8,1 cm.

Fundomstændigheder: Løsfund, 1880-90, ved opmudringsarbejder i Elben.

Museum: Museum f. Hamburgische Geschichte, inv. nr. 1926: 164.

Litteratur: Lech Leciejewich: O Pochodzeniu Rogowej Rzezby ze Wzgórza Zamkowego W Szczecinie. (Über den Ursprung der Geweihskulptur aus dem Schlossberg (Wzgorze Zamkowe) in Szczecin), *Studia Archaeologica Pomeranica*, Kozalin 1974, s. 177ff, fig. 6.

POLEN

21. *Szczecin, Slotsbanken.*

Hovedet mangler. Lang kjortel uden bælte, med lodret, takket prydbort. »Forklæde« med vandrette borter. Højre hånd holder falke, som fodres af venstre. Forneden rille og glat parti til beslag samt hul til skafttunge.

Materiale: Ben. Længde: 6,9 cm.

Fundomstændigheder: Fundet, 1951, ved udgravning. I bopladslag fra 900-årene. Heri fandtes dog en del gruber af senere dato.

Litteratur: Som foregående, fig. 1, med videre henvisninger. (Artiklen er på polsk og desværre først kommet mig i hænde, da dette skulle i trykken, hvorfor jeg ikke har kunnet få den oversat. L. Leciejewich har dog i et brev af 15. dec. 1973 sendt mig oplysninger om denne figur såvel som om nr. 20).

SOVJETRUSLAND

22-23. *Riga.*

I ovenstående artikel, som fig. 2 og 3, har Lech Leciejewich gengivet to knivskafter, fundet i Riga. Gengivelserne er desværre af en sådan art, at man kun generelt kan sige, at de stemmer overens med de øvrige knivskafter. Den ene har en del af knivsbladet bevaret. Dettets tværsnit svarer til knivsbladet på Ribe-kniven (1). Desuden gengives som fig. 4a og b to figurer fra henholdsvis Tallinn og Rostowa Jaroslawskiego. Det er dog ikke muligt at afgøre, om disse er falkebærende.

24. *Leningrad, Ermitagen.*

»Skaft af forskærerkniv (»presentoire«). Galant samtale. De elskende siddende, den unge mand i lang klædning, med falke på venstre hånd, kærtegner med højre hånd damens hage; hun holder en hund på højre arm, håret i

bukler, »surcot'en« stram over busten, udringet i halsen, og dens folder går over den nederste del af falken for at kunne falde frit. Tørt og vulgært arbejde. Platformen hviler på en basis med gennemsigtig emalje, dekoreret med galante scener, hvori skafttungen gemmer sig.

Skede af læder.

Midten af 14. årh.

H. 8 cm.

Petrograd, Musée de l'Ermitage. Tidl. Samling Basilewski, katalog Darcel, no. 247.«

Litteratur: Citat som 15, kat. nr. 1132.

Overensstemmelsen mellem alle disse skafter er, som man kan se, overordentlig stor. Der kan være forskelle i detaljer, såvel som i den kunstneriske kvalitet, men det motiv, man har ønsket at gengive, er uden tvivl det samme. Falkebæreren kan optræde stående eller siddende i dameselskab, eller han kan være alene. Er han alene, synes der at være to hovedforlæg til grund for fremstillingen: en situation inden jagten, hvor falken sidder på venstre hånd, og en situation ved jagtens afslutning, hvor falken i de fleste tilfælde sidder på højre hånd og belønnes for sin indsats med et stykke kød. De to Ribe-eksemplarer repræsenterer således hver sin situation.

Kun et fåtal af dem kan henføres til de europæiske elfenbensværksteder, resten må formodentlig være udført på det sted, eller i hvert fald i det land, hvor de er fundet. Bedste indicium herfor er det norske eksemplar (6), som er skåret i hvalrostand, men også det ene Ribe-eksemplar (2) og dets nærmeste paralleller, udført af knogle, må med rimelighed betragtes som lokale frembringelser.

Den geografiske spredning er betydelig. Den illustrerer i og for sig udmærket kulturelle ideers vandringer fra Europas centre til Nordens to store handelsområder: Nordsø-

og Østersø-området. Netop fordi det er et motiv, ikke en specifik varegruppe, der er blevet importeret, kan denne lille detalje i det store kulturmønster illustrere, i hvor høj grad Norden allerede i 1200-årene er blevet del af Europa. Man har endog i dette tilfælde overtaget et motiv, som man ikke kendte til af selvsyn, idet falkejagt, som anført, tilsyneladende ikke blev dyrket i Norden i middelalderen. Man fristes derfor til at spørge, hvad det var, som gjorde netop en falkejæger populær? Forestillede han en bestemt person, eller var han, som man ofte ser det i middelalderen, et symbol på et eller andet begreb?

For at søge svar på dette, er det nærliggende først at henvende sig til kirken. Dels fordi kirken var datidens største kulturformidler, og dels fordi tre af skafterne – det fra munkeklostret Skovkloster (Herlufsholm, (4) og de to fra nonneklostrene Ringkloster (5) og Nijklooster (18) – vitteligt er fundet i kirkelige institutioner.

Man kunne f.eks. forestille sig, at falkebæreren var en helgen. Denne tanke er blevet fremsat i 1915, da man i Ribe protokolførte den kniv, som er udgangspunktet for denne artikel. »... forestillende Helgenen Sct. Jero«, står der at læse, »med en Falk paa venstre Haand og et Sværd i højre Haand. Sct. Jero var af Fødsel en Skotte og var Præst i Holland i det 9de Aarhundrede. Han blev dræbt af Normanerne, som gennemborede hans Hals med et Sværd. Attribut en Falk. Højtidsdag den 17de August. Kniven er et Minde om den livlige Forbindelse mellem Holland og Ribe i Middelalderen...« Rent bortset fra, at den stok, som falcken under jagten blev sat til hvile på, er blevet opfattet som et sværd, er tanken fristende, men man må dog straks sige, at der findes andre helgener, der har falcken som attribut. Den hellige Agilolf, som var biskop af Køl'n, og som led martyrdøden d. 30. marts 751, blev således gengivet med en falk, der ifølge legenden kunne synge på hans befaling.⁷ En anden mulighed er Otto af Ariano, en italiensk

adelsmand af slægten Frangipani. Efter at have været krigsmand, gav han sig hen til Gud og levede som eneboer uden for Napoli til sin død d. 23. marts 1120. Han gengives som eneboer i sin hytte, på hvis tag der sidder en falk.⁸

Den betydeligste falkehelgen var dog Sct. Bavo. Han var født greve af Haspengau, førte i sin ungdom et vildt og tøjløst liv, men blev benedektinermunk i S. Petersklostret (senere S. Bavoklostret) i Gent. I en periode var han eremit og boede i et hult træ. Han døde d. 1. oktober 653 og blev begravet i domkirken i Gent. Han er skytspatron for bispedømmet i Gent,⁹ og for domkirken.¹⁰ Han gengives flere steder – bl.a. over portalen til Genter Kathedralen – i en fyrstelig dragt med falk på hånden, men middelalderlige afbildninger af ham kendes ikke.¹¹ Rent hypotetisk kunne man forestille sig, at knivskaftet netop var en gengivelse af en helgenfigur, f.eks. fra Gent. Denne rige handelsstad stod jo i stærk forbindelse med Norden, og kniven kunne opfattes som en art pilgrimstegn, som viste, at dens ejer under et besøg dér havde ofret til S. Bavo.

Tanken må imidlertid opgives igen. Knivskaftet fra Roskilde (3) viser os falkejægeren sammen med en kvinde, og det er udelukket, at S. Bavo – eller for den sags skyld nogen af de andre falkehelgener – kunne gengives med armen om livet på en dame. Og ingen helgen, uanset navnet, ville nogen sinde optræde i en »galant« situation, således som Pariser- og Leningrad-eksemplaret viser det (19, 24).

Den kirkelige ikonografi kan således ikke hjælpe os, men til gengæld kan den verdslige. Raimond van Marle, som har skrevet en stor bog om dette emne, skriver i kapitlet om dekorativ kunst i middelalderen følgende: »Bortset fra klædedragtens elegance findes der, for at man kan genkende adelsmanden og hans dame, et symbol (»signe caractéristique«), som næsten er blevet en attribut, og som optræder med samme regelmæssighed som de attributter, hvorved man kan genkende de forskellige helgener: f.eks.

S. Peters Nøgler og S. Pouls Sværd. Denne attribut er falcken på hånden. I et følgende kapitel om jagt vil den type gengivelse blive behandlet, hvor man ser herren og hans dame til hest, somme tider med falcken på hånden, somme tider overladende den til en tjener. Men her, hvor talen er om den dekorative kunst, er der ingen tvivl om falckens rolle, og fuglen optræder udelukkende som symbol på den privilegerede jagt. Falken optræder i denne funktion med stor regelmæssighed fra 1200-årenes begyndelse, og det er først og fremmest, når man vil fremstille den gengivne persons rigdom og høje sociale position, at man giver ham fuglen på hånden«. ¹²

På dette grundlag kan der ikke være megen tvivl om, hvad falkebæreren på vor gruppe af benskafter forestiller. Det er adelsmanden, fyrsten, »Prinsen i Eventyret«, om man vil, som har kastet glans over sin ejers hverdag.

Hver enkelt af de »hjælpevidenskaber«, som har været inddraget for at belyse vort emne, har ydet sit bidrag til at datere disse benskafter, og problemet kan sammenfattes således: Arkæologien har været den mindst hjælpsomme, idet kun et enkelt er fundet under omstændigheder, der giver en rammedatering. Det drejer sig om knivskaftet fra Ringkloster (5), som kan anbringes mellem ca. år 1200, hvor klostret blev stiftet, og ca. 1430, hvor en del af klostret brændte. Modehistorien har meddelt, at den lange kjortel er den foretrukne modedragt for mænd mellem ca. 1200 og ca. 1350, og ikonografien, at motivet falkejægeren optræder i kunsten fra ca. 1200. Kunsthistorien oplyser os om, at elfenbenssnideriet for alvor kommer i gang o. 1250 og ebber ud igen fra o. 1350, og gruppen kan således dateres til denne periode. Eneste mere sikre undtagelse herfra er det skaft, som vist nok er fundet i Skåne (9). Denne falkejægers kjortel er ganske vist mage til de andres, men baretten med det løsthængende stykke klæde til den ene side er et modefænomen, som næppe er sandsynligt før o. år

1400. Her må det yngste stiltræk være afgørende for at følge den sene datering, Monica Rydbeck har gjort sig til talsmand for (se kataloget).

Den lille adelsmand fra Ribe har ført os langt omkring i verden. At han kun er blevet konstateret i Vest- og Nord-europa kan ikke tages som bevis for, at det kun er her, han har eksisteret – det må afgøres i fremtiden. Vi har fulgt et motiv, så langt det var gørligt. Foruden en serie af menne-skefigurer, skåret med større eller mindre kunstnerisk talent, har vi set, hvorledes internationale strømninger var i stand til at sætte sit præg selv på små ting i middelalderens hverdag.

SUMMARY:

With two knife-handles, found in Ribe, as points of departure a group of medieval handles is discussed. The handles may be carved either in ivory or bone and the artistic quality of the different pieces is widely varied, but the main motif is the same: a young man in a long robe carrying a falcon. In three cases (nos. 3, 19, 24) the man is accompanied by a woman. The group consists of 24 pieces (+ one at museum Boymans-van-Beuningen in Rotterdam, which is not discussed), but the author points out that the group does not make any claim to representing all known examples of this type. To the author's knowledge the group as such has not been discussed before and consequently the collection of material rests on accidental circumstance. Examples have been found in France, Flanders, around the North Sea and the Baltic, and it is presumed that the motif originates from the ivory-workshops in Paris, whereas many of the cruder examples are made locally. The Norwegian handle (6) is carved in walrus-tooth and must be of Scandinavian origin.

None of the handles can be dated archeologically, except one from Ringkloster (5), which is younger than the founding of this nunnery around 1200 and older than a fire dated to around 1430. Based on style, dress and iconography the type is dated to the period 1250-1350, one exception being no. 9 carrying a head-dress which must be dated to around 1400.

It is discussed whether the figure might represent one of the saints with a falcon as an attribute (Sct. Jero of Holland, Sct. Agilolf of Cologne, Sct. Otto of Ariano, and Sct. Bavo of Gent) but the theory is rejected because of the woman represented on the above mentioned

examples. With reference to Raimond van Marle (note 12) it is concluded that the figure is an ideal representation of the medieval prince, the falcon being a symbol of his wealth and high social status.

NOTER:

For oplysninger, henvisninger og fotos skal jeg herved takke følgende kolleger og museer: Museumsinspektør Niels-Knud Liebgott, Nationalmuseet, København; cand. mag. Rikke Agnete Olsen og professor Olaf Olsen, Alrø; konservator Kjellang Hov, Universitetets Oldsaksamling, Oslo; Kunstindustrimuseet, Oslo; første antikvarie Monica Rydbeck, Statens Historiska Museum, Stockholm; første antikvarie Anders W. Mårtensson, Kulturen, Lund; professor Erik Cinthio, Universitetets Historiska Museum, Lund; curator David Hinton, Ashmolean Museum, Oxford; conservateur Maurice Barthelemy, Musee Curtius, Liege; museumsinspektør G. Elzinga, Fries Museum, Leeuwarden; professor Lech Leciejewich, Wroclaw; mag. art. Eva Steinaa, Kunstindustrimuseet, København; stud. mag. Thomas Lassen, Århus; samt mag. art. Kirsten Agerbæk, Ribe.

1. Se f.eks. Henny Harald Hansen: Klædedragtens Kavalkade, København 1954, s. 120ff.
2. H. V. Jacobsen: Bidrag til en Skildring af Falkevæsenet og Falkejagten forhen, navnlig i Danmark, Nyt Historisk Tidsskrift, 2. bd. (1848), s. 308-414. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, artiklerne Falkar, Falke- og høgejagt, samt Jaktfåglar.
3. Monica Rydbeck: Medeltida elfbenbensskulpturer i Lunds universitets historiska museum, Meddelanden fr. Lunds univ. hist. mus., 1930, s. 91. Med henvisning til standardværket: Raymond Koechlin: Les ivoires gothiques français, I-II, Paris 1924.
4. Rydbeck, s. 97.
5. I Dagmar Selling: Fynd från Kalmar, Stockholm 1948, s. 16, (fig. 6) er omtalt et knivskaft af træ, forestillende en kronet kvindefigur, som af stilistiske grunde er dateret til 1200-årene. Samme steds omtales knivskafterne fra Kalmar og Lund samt et fra Visby og et fra Ragnholdsholmen i Bohuslän. Jeg har ikke haft mulighed for at indhente nærmere oplysninger om de to sidstnævnte.
6. På Boymans-van-Beuningen museet i Rotterdam findes et meget stort eksemplar af typen, som jeg ikke har nærmere oplysninger om.
7. Otto Wimmer: Handbuch der Namen und Heiligen, 3. opl., Innsbrück-Wien-München 1966, s. 108.
8. Wimmer, s. 404.
9. S. Bavo (Sint Baaf) var også skytspatron for bispedømmet i Haarlem.
10. Wimmer, s. 145f.

11. K. Künstle: *Ikonographie der Heiligen*, Freiburg, 1926, s. 121. J. Braun: *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*, Stuttgart 1943, s. 122.
12. Raimond van Marle: *Iconographie de l'Art Profane au Moyen-Age et a la Renaissance*, New York 1971, bd. 1, s. 26f. Jeg skylder mag. art. Kirsten Agerbæk tak for denne henvisning. Van Marle anfører, at også fornemme damer kan optræde med falcken. Eksempler herpå kan ses i det katalog, som Koechlin (se nr. 15 i kataloget her) har opstillet som nr. 1121ff. Også andre personer kan optræde på sådanne skafter: Munke (Koechlin, nr. 1129-30), en helgen (Koechlin, nr. 1129 bis) og en sækkepibespiller (Koechlin, nr. 1128). En sækkepibespiller på et knivskaft er gengivet i *Politikens Danmarks Historie*, bd. 4, s. 72. Stud. mag. Thomas Lassen har gjort mig opmærksom på et knivskaft af elfenben, forestillende en dame med en fugl på fingeren. Den findes i Strasbourg på Musee de l'Aeuvre Notre-Dame og er dateret til 1600-årene. Dette kunne tyde på, at typen har levet ud over middelalderen, men da fuglen i dette tilfælde kan tolkes som en papegøje, må der flere sene knivskafter til, før dette kan bevises. For en ordens skyld skal det tilføjes, at ingen af de i nærværende artikel omtalte falkejægere kan være kvinder. Kvindens dragtmode krævede kjortler så lange, at de slæbte på jorden og foldede om fødderne, som man kan se det på skaftet fra Roskilde (3). Det eneste tvivlstilfælde er det fine knivskaft fra Lund (12), hvor en snip af kjortlen er stoppet op under bæltet.